

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

Att intervju

Av MAGNUS VON PLATEN

Journalisten har föga eller intet att hämta här, överskriften till trots. Den intervju, som det är fråga om, är den som den litteraturhistoriske forskaren gör med den författare som han skriver om eller med personer i författarens släkt- och bekantskapskrets som har överlevt författaren. Det är åt utfrågningskonstens amatörer och noviser jag skall försöka ge några råd och anvisningar.

Intervjun är ett viktigt forskningsinstrument för alla slags historiker som sysslar med någorlunda nutida ämnen. Det är deras skyldighet att anlita den därför att de på det sättet räddar information som annars går förlorad. Sagesmän glömmes, sagesmän dör. Eftervärlden kommer inte att förlåta forskaren underlåtenhetssynder härvidlag. Vi bör nog också räkna med att intervjun vinner terräng allteftersom brevet blir en alltmer ovanlig eller otjänlig källa.

Ett rätt intervjuförfarande avkastar alltid resultat av värde. Biografier, som skrivs tidigt, löper risk att snabbt bli föråldrade genom brist på perspektiv och distans, men kan ändå skaffa sig ett bestående värde genom att rymma vetenskap som har hotats av glömska och gravkors.

Intervjun dyker också upp hos oss så snart litteraturhistoria börjar skrivas på ett mera modernt sätt. Atterbom har under arbetet med *Siare och Skalder* intervjuat dem som hade hägkomster av Bellman, Thorild och andra diktare som levde i minnet. När lektor Strömborg skrev sin stora biografi över Runeberg tillfrågade han den gamle på omtvistade punkter. Dessvärre var Runeberg vid den tiden svårt slagrörd. Hans kommunikationssvårigheter har föranlett ledande frågor. De svar han gav är inte tillförlitliga.

Rollen som intervjuare skiljer sig från alla andra akademiska yrkesroller, även från tentatorns. Jag har själv inte någon stor praktisk vana vid verksamheten. En erfarenhet har jag emel-

lertid gjort: att genomföra en intervju på ett bra sätt visade sig mycket svårare än vad jag någonsin hade föreställt mig. Det gäller för en med detta journalistiska värv ovan person att snabbt vinna en främmande människas bevägenhet och avfordra henne förtroliga uppgifter i stundom känsliga ämnen. Intervjuar forskaren den diktare, som han skriver om, är situationen ofta den att intervjuobjektet är utfrågaren överlägsen i ålder, auktoritet och begåvning. Intervjuarens roll är inte lätt.

En del av vad jag här kommer att säga återgår på ett par goda uppsatser. En är Sven Ulric Palmes »Intervjumetoden vid historisk forskning», en annan Henning Poulsens »Om samtidshistorisk intervjun». De är båda skrivna av och för historiker men låter sig i det mesta tillämpas på litteraturvetenskapen. (Mig veterligen har ingenting skrivits direkt till litteraturforskarens tjänst.) I övrigt finns en rik litteratur om intervjun, adresserad till sociologin, psykologin och yrkeslivet; den har mindre att ge för vårt sammanhang. En utmärkt svensk framställning av detta slag skall likväl nämnas, Ekholm & Franssons *Praktisk intervjuteknik*. Jag kommer inte att beröra gruppintervjuer, rundfrågor, svarsfrekvenser och dylikt som visserligen ibland blir aktuella inom litteratursociologin. Här kommer i huvudsak talas om den direkta utfrågningen.

Lever författaren skall man anstränga sig att få till stånd en intervju med honom, däremot inte med någon annan. Vill man nödvändigtvis tillfråga någon i hans omgivning skall det ske med hans vetande och medgivande, aldrig bakom hans rygg. För övrigt lär forskaren ofta finna att även de, som har mycket att meddela om författaren, är ovilliga att göra det. Människor sitter inte gärna och berättar om en ännu levande

frände eller vän inför en frågvis främling som avser att publicera vad de säger.

Situationen förändras om diktaren är avliden. Först gäller då att finna ut vilka man kan vända sig till. Det är en arbetskrävande uppgift, det finns många kategorier att tänka på: släktingar och vänner, författarkolleger, lärare, ömma förbindelser, redaktörer, förläggare m.fl. Besvikelser förestår: flera på listan har hunnit gå bort, några kan inte uppspåras, somliga vill inte ta emot forskaren. Det finns också de, som när det kommer till kritan, visar sig omöjliga som intervjuobjekt. Ytterligare överraskningar väntar. Inom släktkretsen kan en kusin plötsligt visa sig ha varit diktarens specielle förtrogne, bland vännerna kan en av de mindre intima vara den som har förstått honom bäst. Man skall inte förbise bifigurerna för huvudpersonernas skull. Faktorn på tryckeriet kan ge en god komplettering till bokförläggarens minnesbild, en belyningsmästare eller en statist förmår kanske lämna en objektivare skildring av dramförfattarens ingripanden under repetitionerna än regissören. Verksamheten är tidsödande.

Intervjuaren skall vara väl förberedd. Möter han den författare, som han skriver om, inger ingenting större förtroende än om han visar utmärkt kännedom om författarens skrifter och levnad, hans med- och motgångar hos kritiker, de polemiker han varit inblandad i och liknande. Omvänt kan författaren bli skeptiskt eller avogt stämd om intervjuaren är obekant med delar av hans alstring och med skeenden som han själv har upplevt som viktiga och gärna tror vara allmänt uppmärksammade.

Men som så ofta måste en varning tillfogas: intervjuaren får aldrig förledas att briljera med sitt vetande! Det är den svarande som skall tala, inte han. En känd författare, som hade intervjuats av ett par av våra allvetande kulturjournalister, berättade för mig att det hade varit svårt för honom att få en syl i vädret. Han hade dessutom förhörts om sin ideologiska grundinställning (detta hände alltså för några år sen). Journalisternas tillvägagångssätt är en provkar-ta på yrkesmässiga galenskaper.

Intervjuaren skall noga ha tänkt igenom sina frågor. Men han får inte ha präntat in dem så väl att han blir bunden av dem, då låser sig samtalet för honom så snart det tar en oförutsedd vändning, vilket nästan undantagslöst händer. Den ideala intervjun är ett förtroendefullt menings-

utbyte i fråga-svar-form, om man inte som en ännu mer idealisk form räknar de sällsynta fall då intervjuaren bara behöver lyssna och anteckna.

Ekholm & Fransson har gjort ett intressant påpekande:

Intervjuaren bör vara särskilt uppmärksam på punkter där svaren skiljer sig från hans förväntningar. Just på dessa punkter får han många gånger upp spåret till den verkligt värdefulla informationen. [...] Intervjuaren måste därför träna sig till en öppen, nyfiken attityd där det oväntade inte är en störning och ett hinder, utan en möjlighet till en förbättrad verklighetsbild. (s. 56)

Om intervjuobjektet ger ett intetsägande eller undvikande svar gäller att upprepa frågan, men man skall då söka ge den en så annorlunda formulering som möjligt så att inte utfrågandet får tycke av tjat eller förhör.

En klok förberedelse är att läsa in namn, lokaliteter och data för att skjuta in i samtalet i psykologiska ögonblick. Fakta av det slaget fungerar associationsväckande på svararen, kan bli stickrepliker till omfattande minnesräckor. Envar som skall erinra sig något längstförflutet har behov av sådana stimuli.

Till förberedelserna hör att ta kontakt med dem som man vill intervjuas. Poulsen skriver här om:

Vi må skriftligt eller muntligt aftale intervjuet i forvejen, og vidnet får altså tid til en forberedelse, som er ganske vigtig. Han vil prøve at komme i tanker om så meget som muligt og måske at leve sig ind i den fortidige atmosfære igen, hvilket er ganske udmaerket. (s. 204)

Att genomföra intervjun telefonledes har den nackdelen att svararen då är oförberedd och inte hinner samla sig, alldeles bortsett från att det kan kännas konstigt att i telefon underhålla en främmande person med utförliga hågkomster.

Intervjun per brev, en nödtvungen form, begränsar självfallet mycket möjligheten att få upplysningar; svararen har som alla lättare att prata än att skriva. Som regel har man inte framgång med brevfrågningar om inte frågorna är få och kan besvaras kortfattat. Brevsvarens fördelar är att de är lätta att citera och utgör en varaktig skriftlig dokumentation.

Det är svårt att råda beträffande vad slags frågor som bör ställas och hur de bör framföras, eftersom intervjuarens förhållningssätt är så be-

roende av intervjuobjektets. Men ett par generella anvisningar kan ges. Som alltid när man önskar opåverkade besked får inte frågorna vara ledande. Det är klokt att börja försiktigt och avspänt. Svararen har samma behov som intervjuaren att få bilda sig en uppfattning om motparten. Det är av vikt att undvika tidspress.

Intervjuaren har också intresse av att fastställa svararens så kallade språkliga kompetens – det är den som bestämmer i vilken samtalsstil utfrågningen skall försiggå. Är svararen en person, som är obekant med akademiska och intellektuella procedurer, kan frågorna te sig besynnerliga för honom, hur självklara de än må förefalla forskaren. Intervjun bör då inledas som ett vänligt samtal, en pratstund som sakta övergår i en frågestund. En ung forskare föreställer sig kanske inte att han kan inge en mycket äldre person stor ängslan, men detta är ofta fallet.

Spara de känsliga frågorna till sist. Framförs de i början kan de störa eller förstöra hela intervjun. Men ett råd av detta smått machiavelliska slag skall för ingen del förstås som att intervjuaren bör försöka uppträda listigt. Att ställa finurliga frågor, som svararen kan uppfatta som gillrade fällor, skadar förtroendet. »Den högste dyd for en intervjuer er i det hele taget ikke evnen til at stille snedige spørgsmål, men evnen til at *lytte* opmærksomt, forstående, interesse-ret», säger Poulsen (s. 211).

Överhuvud kan inte nog inskärpas att den som vill utfråga en person måste uppträda oklanderligt. Framfusighet, taktlöst formulerade frågor, påstridiga krav på svar är försyndelser som straffas med att intervjun misslyckas. Sven Ulric Palme säger några tungt vägande ord som strängt taget är giltiga för en vetenskapsmans kontakttagande i allmänhet:

Varje intervjuare representerar inför varje intervjuobjekt historievetenskapen i dess helhet och med ansvar inför alla medforskare. Det får inte ske att ett intervjuobjekt av en enda forskande intervjuares klumpighet och brist på urskiljning tycker sig få anledning att vägra fler intervjuer över huvud taget. (s. 17)

Till hövligheten hör att man villfar önskemål som respondenten uttalar, till exempel om att få se en utskrift av intervjun eller av det som skall komma i tryck. Man måste också alltid respektera diskretionskravet beträffande det som har sagts 'off the record'.

Diskretion är något som den utfrågade ofta kräver eller förutsätter. Det kan vara klokt av intervjuaren att redan från början deklarerera att han kommer att visa hänsyn i känsliga frågor. Det bör samtidigt vara fullt möjligt för honom att, när förtroende har uppstått mellan honom och intervjuobjektet, uttala sitt önskemål om att för klarhetens och helhetsbildens skull få känedom även om sådant som inte får offentliggöras.

Diskretion gentemot efterlevande anhöriga är en skyldighet som är förknippad med varje ämne, där intervjuer kan förekomma, och ett krav som äger försteg framför vetenskapens fordran på total öppenhet. Det är inte bara den humana aspekten som här är avgörande, brott mot sådant hänsynstagande, isynnerhet om det föranleder pressdebatt, leder till att det börjar ryka ur skorstenar: papper bränns! Forskningen går då alltid ur striden som förlorare.

Uppträder intervjuaren påträngande och pockande har detta i regel sin rot i att oerfarna och framförallt oförmögna forskare knyter alltför stora förhoppningar till intervjumetoden. De väntar sig att svararen, allrahelst om det är författaren själv, skall öppna sig helt och överräcka fribiljetter till de uppseendeväckande resultaten. Detta är givetvis orealistiskt. Vad som kan utvinnas under en frågestund är ofta nog bara uppgifter som först i sitt rätta sammanhang gör full nytta. Vi skall inte förvänta oss mer än pusselbitar och byggstenar; sedan fordras ett ibland styvt arbete för att finna deras rätta inplacering som ger dem deras rätta värde.

En viktig fråga är hur man bäst tecknar sig till minnes vad som framkommer under intervjun. Bandspelaren har uppenbara fördelar, bl.a. ger den liksom brevswaren en bestående dokumentation. Att verkställa utskriften är tråkigt och tidsödande, alternativt kostsamt. Palme pekar på det tveeggade med bandupptagning: »Att bandupptagning är en i visst avseende idealisk form av registrering är klart, men man får inte glömma att den kan visa sig hämmande i vissa fall, och att den i andra fall stöter på bestämt motstånd från intervjuobjektet» (s. 29). Det är heller inte bra att göra alltför vidlyftiga anteckningar under pågående intervju, dels därför att samtalet förtrycks av avbrotten, dels därför att »svararen kan dra sig för att ge utförliga svar för att inte besvara intervjuaren» (Ekholm & Fransson s. 58). Man kan istället försöka att hastigt nedteckna stolpar (om man inte är så lycklig att

man kan stenografera). Annars gäller att så snabbt som möjligt efter intervjun kasta sig över anteckningsblocket. Här är verkligen fara i dröjsmål; man tappar bort mycket av hur orden har fallit under de första minuterna efteråt. Glömskan börjar omedelbart sitt städningsarbete.

Innan intervjun avslutas bör ett par saker sägas som den ovane ofta låter förbli osagda. Redan vid nedskriften av samtalet eller utskriften av bandet visar sig att en eller annan viktig fråga inte har ställts och att vissa svar kräver förtydliganden. Man bör alltså på förhand be åtminstone viktiga intervjuobjekt om att få återkomma med brevfrågor eller med förnyat besök. För övrigt kan ytterligare hågkomster inställa sig hos svararen som han vill meddela. En annan utväg är att man ber att få tillstålla honom en utskrift av intervjun för korrigerings och komplettering. Det behöver alltså inte bara vara intervjuoffret som uttrycker en önskan av det slaget.

Vidare bör man efterhöra om han har brev av intresse i sitt förvar eller dagböcker från den aktuella tiden. Slutligen skall man också förhöra sig om någon ytterligare person kan anvisas som bör intervjuas.

När det gäller redovisningen av den källa, som forskaren har åstadkommit genom sina utfrågningar, brister det ofta i litteraturhistoriska framställningar. Det är en kardinalsynd om läsaren inte kan urskilja vad som har inhämtats muntligen och vad som härrör från annan källa eller är forskarens egna slutsatser. Den intervjuades uppgifter skall vara klart markerade och helst återges så ordagrant som möjligt. Går det att passa in hur frågorna har formulerats är det en fördel. En utväg, som alltid bör övervägas, är om det finns skäl att återge viktiga intervjuer *in extenso* som bilaga. I sådant fall bör svararens medgivande inhämtas.

Historiker har rest mera långtgående anspråk. Det har sagts att det vore av vetenskapligt värde om forskaren uttalade sig om den enskilde svararens minnesgodhet, tillförlitlighet och objektivitet, liksom i vilken situation och atmosfär intervjun har försiggått. Men det har också erkänts att personliga hänsyn kan omöjliggöra sådan information. Man kan inte om skaldens kvarlevande dotter säga att hon var sur och avvisande eller verkade minnesslö och oförmögen att analysera ett händelseförlopp. Vi får

inskränka oss till de positiva omdömena som också är viktiga: »kunde snabbt och klart erinra sig även långt tillbaka liggande händelser», »mycket initierad och beredvillig» och liknande.

Även inom litteraturforskningen har ställts höga fordringar. Sonja Erfurth, som väsentligen byggt sina studier i Harry Martinsons tidiga historia på intervjuer, har angett följande krav:

Om slutsatser skall kunna dras av ett intervju-material måste man ha ett stort sådant. Då flera intervjuade yttrar sig på ett likartat sätt om händelser och förhållanden, kan man förmoda att det gått till ungefär så som de intervjuade minns det. Då intervjuuppgifterna stöds av arkivuppgifter eller andra samtida dokument och kvarlevor är man på säker mark; i annat fall kan man endast med en viss sannolikhet förmoda att det förhåller sig ungefär så som den intervjuade minns det. (1980 s. 12 f.)

Nu skall sägas att Erfurth redogör för sitt livsverk – hennes böcker har ingalunda tillkommit inom en doktorsavhandlings fyraårsram –, vidare att hon tycks ha haft exceptionell tillgång till intervjuobjekt; hon har haft råd att ställa fordringar. Andra forskare får nog slå av på kraven av tidsbrist eller därför att forskningsläget i deras fall är torftigare.

Den erfurthska idealbilden kan möjligen framställas i ett nedbantat skick som ett enkelt men viktigt memento. Det har förefallit mig som om intervjun vore den mest okritiskt anammade källan av alla. »Han har själv sagt det» är ett uttalande som jag ofta har hört, trosvist framfört. Utfrågaren har tydligen svårt att föreställa sig att personen mitt emot honom, ibland diktaren själv, kan fabla, fördölja sanningen eller helt enkelt minnas fel. Men allt detta förekommer. Det gäller alltid för utfrågaren att söka bilda sig en uppfattning om sagesmannens tillförlitlighet dels med anlitande av vad han äger av psykologisk instinkt, dels genom att som Erfurth säger jämföra den muntliga utsagan med verifierade fakta.

Även journalister gör intervjuer med författare. Dessa *tidningsintervjuer* har ofta stort intresse därför att de företagits inför utgivningen av ett verk eller premiären på ett drama, och författaren därför berättar om sina intentioner bakom det aktuella arbetet. Det källkritiska värdet hos dessa intervjuer reduceras i onödan av att tidningsmännen inte upplyser om, huruvida den

intervjuade har läst igenom intervjun före publiceringen vilket inte sällan har skett. Som regel torde ändå dessa utfrågningar vara tillförlitliga, särskilt om de stora tidningarnas erfarna journalister har utfört dem. Ibland ger författaren så utförliga svar att en bandspelare sannolikt har varit i bruk.

En numera mindre vanlig intervjuform är *enkäten*. Den blomstrade under seklets förra hälft. Det är mitt intryck att författarna blev speciellt ofta tillfrågade – exempelvis Selma Lagerlöf har svarat på ett trettiotal rundfrågor – och att (i bred mening) litterära ämnen dominerade som temata. Många intressanta estetiska spörsmål kom upp. Ofta har också yttranden av biografiskt värde lockats fram. Sålunda har Selma Lagerlöf gjort uttalanden – förutom rörande en rad betydande samtida diktare från Gorki till Olof Högberg – om hur hon arbetade, om sina förebilder i verkligheten, om den skandinaviska litteraturen (för fransk tidskrift), om vilket bibelspråk hon satte högst, »I vad mån anser Ni etiska synpunkter böra göra sig gällande i det skönlitterära författarskapet?», »Über die dichterische Inspiration» (för tysk tidskrift), »Welches halten Sie für den besten Film?» (för

schweizisk tidning), vidare om udda ämnen som sina barndomsminnen och sitt mansideal, ryska revolutionen och kvinnliga präster.

Enkäterna är förbisedda källskrifter. Att de inte har kommit att beaktas har den vanliga trista förklaringen: bibliograferna har lämnat oss i sticket, ingen har förtecknat dem. Att vi är orienterade i fallet Lagerlöf beror uteslutande på Nils Afzelius' bibliografi över hennes skrifter. Också om tidningsintervjuerna gäller i stor utsträckning att de inte återfinns i litteraturhistoriska bibliografier.

LITTERATUR:

- Mats Ekholm & Anders Fransson, *Praktisk intervjueteknik*, 3. omarb. uppl., 1984
 Sonja Erfurth, *Harry Martinsons barndomsvärld*, 1980
Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft 5, 1980, art. »Meinungsforschung»
International Encyclopedia of the Social Sciences 8, 1968, art. »Interviewing»
 Sven Ulric Palme, »Intervjumetoden vid historisk forskning». I: *Historiens plass i samfunnsforskningen. Foredrag...*, Oslo [1967]
 Henning Poulsen, »Om samtidshistorisk intervjuing», *Scandia* 34, 1968